

Dajana ČOSIĆ
Staroslavenski institut
Zagreb
dajana.cosic@stin.hr

UDK: 272-282.7(497.5):003.349.1
811.163.42'366.584
DOI: <https://doi.org/10.31745/s.75.3>
Izvorni znanstveni rad
Primljen: 27. svibnja 2025.
Prihvaćen: 11. studenoga 2025.

IZRAŽAVANJE BUDUĆE RADNJE U *BREVIJARU VIDA OMIŠLJANINA*¹

U radu su opisani načini izražavanja buduće radnje u *Brevijaru Vida Omišljanina*, hrvatskoglagoljičnome spomeniku s kraja 14. stoljeća, koji se odlikuje arhaičnim jezičnim obilježjima te većom zastupljenošću tekstova prevedenih s grčkoga jezika. Analizom je korpusa utvrđeno da u odabiru glagolskih oblika za izražavanje budućnosti ne dolazi do značajnijega odstupanja od hrvatske crkvenoslavenske norme (prezentski oblici, *iměti*, *včeti*, *hotěti*, *буду* + infinitiv, *буду* + *l*-particip). Isto tako, statistička je analiza pokazala da je glavni način za izražavanje buduće radnje prezent svršenih glagola te da, što se tiče učestalosti uporabe ostalih futurskih oblika, postoje određene razlike između tekstova s početka (2a–110d) i kraja rukopisa (379a–468b). Naime, stanje zabilježeno u tekstovima s kraja rukopisa više odgovara starijemu, starocrkvenoslavenskom sloju, što bi, kako se čini, moglo biti povezano s tradicijom prevođenja tih tekstova s grčkoga jezika.

Ključne riječi: hrvatski crkvenoslavenski, *Brevijar Vida Omišljanina*, izražavanje buduće radnje, futur I., futur II.

1. UVOD

Futur kao glagolsko vrijeme nije postojao u praindoeuropskome jeziku (MATASOVIĆ 2017: 162; BEEKES 2011: 252). U jezicima koji su potekli

¹ Ovaj je rad nastao u okviru projekta *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije – RCJHR*, koji financira Europska unija – NextGenerationEU. Za iznesene stavove i mišljenja odgovorna je samo autorica te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

iz praindoeuropskoga futur se razvio naknadno, što je rezultiralo pojavljivanjem različitih jezičnih sredstava kojima se izricala buduća radnja u pojedinim indoeuropskim jezicima. Tako se, primjerice, i u trima jezicima o kojima se govori u ovome radu – latinskome, grčkome i hrvatskome crkvenoslavenskome – uočava spomenuta raznolikost u oblikovanju futura. U latinskome futurski su se oblici razvili iz konjunktiva (MATASOVIĆ 2010: 204; MATASOVIĆ 2017: 161), za grčki je karakterističan *s*-futur (SIHLER 1995: 556; THOMPSON 2017: 307), a u hrvatskome se crkvenoslavenskome futurom smatraju složeni oblici tvoreni s pomoću modalnih glagola, poput *hotěti* ili *iměti* (HCJ 2014: 253). Ipak, valja napomenuti da u hrvatskome crkvenoslavenskome nije postojao ustaljeni oblik futura, već se budućnost izražavala s pomoću različitih jezičnih sredstava (HCJ 2014: 256).

Brevijar Vida Omišljanina (BrVO) hrvatskoglagoljični je rukopisni brevijar, koji je, kako se može saznati iz bilješke zapisane u samom kodeksu, godine 1396. napisao pisar Vid iz Omišlja. U kožu uvezani kodeks ima 468 listova pergamene i danas se čuva u Beču u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici (ÖNB) pod signaturom *Cod. slav. 3*. Sadrži temporal, odnosno molitvene službe za Kristove blagdane i za nedjelje (HCJ 2014: 38). Dosadašnja su istraživanja pokazala da je *Brevijar Vida Omišljanina* »najnetipičniji hrvatskoglagoljični rukopisni brevijar« (MIHALJEVIĆ 1997: 119) jer sadržava brojnija i opširnija biblijska čitanja nego drugi hrvatskoglagoljični brevijari. Također, BrVO čuva više tekstova koji su prevedeni s grčkoga, a osim utjecaja grčkoga jezika, koji je primjetan na svim jezičnim razinama, uočava se i utjecaj latinskoga te čakavskoga, odnosno govornoga hrvatskog jezika. Prodor se govornoga jezika (primjetan u najvećoj mjeri u fonologiji) osobito očituje na posljednjih 89 listova za koje se smatra da ih je – s obzirom na razlike u odnosu na Vidovo pismo – pisao drugi pisar (MIHALJEVIĆ 1997: 135). U iluminaciji i ukrasima primjetan je bosanski utjecaj, ali se povezanosti s bosanskim tekstovima pripisuje i jezična arhaičnost te čuvanje grčkih prijevoda (MIHALJEVIĆ 1997: 119–120).

Cilj je rada primjenom metode analize korpusa popisati i opisati glagolske oblike kojima se izražava budućnost u *Brevijaru Vida Omišljanina*, što će doprinijeti boljemu poznavanju i razumijevanju sintakse futurskih oblika u hrvatskome crkvenoslavenskome. S obzirom na to da su hrvatski crkvenoslavenski tekstovi prevedeni s latinskoga i grčkoga jezika, usporednom će se analizom propitati mogući utjecaj tih jezika na odabir pojedinoga oblika kojim se u hrvatskome crkvenoslavenskome upućuje na buduću radnju. Statističkom analizom prikazat će se učestalost uporabe pojedinih oblika.

Korpus obuhvaća ukupno 198 listova, s početka (2a²–110d) i kraja kodeksa (379a–468b). Početni su listovi odabrani zbog zastupljenosti tekstova različite vrste – biblijskih čitanja, himni, homilija, molitava, rubrika te sermona, dok posljednji listovi predstavljaju dio ispisan drugom rukom, koji uglavnom sadržava Povijesne i Proročke knjige.³

Za ovo smo se istraživanje koristili izdanjem preslovljenoga teksta (JURIĆ KAPPEL; KAPPEL; VELA 2023) *Brevijara Vida Omišljanina* koji je zajedno s faksimilom (MIKLAS; VUKOJA 2023) objavljen 2023. godine.

2. IZRAŽAVANJE BUDUĆE RADNJE U STAROCRKVENOSLAVENSKOME JEZIKU

Budući da su jezična sredstva s pomoću kojih se izriče budućnost u hrvatskome crkvenoslavenskome naslijeđena iz starocrkvenoslavenskoga, ukratko ćemo predstaviti načine izražavanja budućnosti u jeziku na temelju kojega se razvio hrvatski crkvenoslavenski.

Naime, u starocrkvenoslavenskome nije postojao ustaljeni glagolski oblik futura, nego se buduću radnju moglo izraziti na više načina: jednostavnim prezentskim oblicima glagola svršenoga i nesvršenoga vida, složenim glagolskim oblicima koji su se tvorili od pomoćnih glagola *iměti*, *hotěti* ili *načęti* (*včęti*) i infinitiva ili oblicima složenima od pomoćnoga glagola *bъdъ* i drugoga aktivnog participa preterita (*l*-participa) (fatur drugi). Potonji se oblik rabio za izricanje radnje koja se događa prije druge buduće radnje (GRAMATIKA 1993: 301).

Buduća se radnja u starocrkvenoslavenskome znatno češće izražavala prezentom (osobito svršenoga vida) nego složenim oblicima, koji su se u tome periodu tek počeli formirati i rabiti u futurskome značenju, među kojima se za izražavanje buduće radnje najčešće upotrebljuje sveza *iměti* + infinitiv. Budući da pomoćni glagol u futurskim perifrazama često zadržava svoje temeljno leksičko značenje ('imati', ali uz infinitivnu dopunu 'morati', 'trebati', 'biti dužan činiti'),⁴ navedenim se izrazom mogla iskazati neophodnost ili obvezatnost vršenja buduće radnje. Tako se oblikom *hotěti* + infinitiv, koji je u tek-

² Tekst brevijara započinje na listu 8b. Na listovima prije 8b nalaze se većinom rubrike.

³ Cjelovita je bibliografija navedena u izdanju preslovljenoga teksta (MIHALJEVIĆ; ŠIMIĆ; VELA 2023: 37–84).

⁴ Vidi više u ARj 1887–1891: 797–812.

stovima u usporedbi s *iměti* + infinitiv znatno manje zastupljen, mogla izraziti namjera ili želja za izvršenjem buduće radnje, što znači da u velikome broju primjera nije moguće potpuno razlučiti vremensko i modalno značenje tih oblika.

S druge strane, najrjeđe se od futurskih opisnih izraza u starocrkvenoslavenskome rabi oblik *načęti/včęti* + infinitiv (GRAMATIKA 1993: 305). Oblik složen od trenutnoga prezenta glagola *biti* i drugoga aktivnog participa preterita (*l*-participa), koji se naziva futurom drugim ili egzaktnim, rijetko se pojavljuje u starocrkvenoslavenskim tekstovima. Obično se tim oblikom izražavala radnja koja se događa prije druge buduće radnje te se najčešće rabio u pogodbenim rečenicama. Oblicima glagola *hotěti* i *iměti* u imperfektu izražavala se relativna budućnost, odnosno radnja koja se događa nakon određenoga trenutka u prošlosti (GRAMATIKA 1993: 305; LUNT 2001: 154).

2.1. Izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome

Stanje u hrvatskome crkvenoslavenskome, kao što je već spomenuto, naslijedeno je iz starocrkvenoslavenskoga – buduću se radnju moglo izraziti prezentskim oblicima svršenoga vida, zatim oblicima složenima od pomoćnih glagola *iměti*, *hotěti* ili *načęti/včęti/počęti* i infinitiva (fatur prvi) te svezom trenutnoga prezenta glagola *biti* i *l*-participa (fatur drugi). U hrvatskim se crkvenoslavenskim tekstovima još pojavljuje i oblik složen od trenutnoga prezenta glagola *biti* i infinitiva, koji nije potvrđen u starocrkvenoslavenskome, već se smatra inovacijom koja je u hrvatski crkvenoslavenski prodrila iz narodnoga čakavskog govora (HCJ 2014: 255). Trenutni je prezent glagola *biti* futursko značenje imao i u svezama s pridjevima i pasivnim participima (HCJ 2014: 255). Za razliku od starocrkvenoslavenskoga, u hrvatskome se crkvenoslavenskome od futurskih perifraza najčešće rabi sveza *včęti* (*načęti*, *počęti*) + infinitiv (HCJ 2014: 253; VELA 2018: 76), s pomoću glagola *iměti* osobito se često tvori zanijekani oblik, a fatur tvoren s trenutnim prezentom *budu* i infinitivom karakterističan je za tekstove u kojima su izraženiji elementi narodnoga čakavskog govora (VELA 2018: 76).

Za razliku od navedenih složenih oblika (*iměti*, *hotěti*, *načęti/včęti/počęti* i *budu* s infinitivom), djelomično obrađenih u disertaciji Joze Vele o sintaksi infinitiva i supina (VELA 2018), uporaba prezentskih oblika u futurskome značenju u tekstovima pisanim hrvatskim crkvenoslavenskim dosada nije posebno istraživana. Također, ne postoje ni podatci o brojnosti uporabe toga

oblika te njegovu odnosu s drugim oblicima kojima se mogla izraziti buduća radnja.

3. IZRAŽAVANJE BUDUĆE RADNJE U BREVIJARU VIDA OMIŠLJANINA

Istraživanje je pokazalo da se u *Brevijaru Vida Omišljanina* buduće vrijeme iskazuje ovim jezičnim sredstvima: prezentom, glagolskim oblicima tvorenima s pomoću glagola *včeti*, *imêti* ili *hotêti* i infinitiva te oblicima složenima od trenutnoga prezenta glagola *biti* i infinitiva. Zabilježeni su i oblici složeni od trenutnoga prezenta glagola *biti* i *l*-participa.

Ukupno je u obama analiziranim dijelovima (2a–110d; 379a–468b) ekscerpirano 1669 glagolskih oblika kojima se izriče budućnost: 896 oblika na početnim listovima (2a–110d) te 773 oblika na posljednjim listovima (379a–468b). Prije nego što budu prikazani zabilježeni primjeri izražavanja buduće radnje, najprije će biti iznijeti statistički podatci o brojnosti uporabe pojedinih futur-skih oblika. Na početnim se listovima (2a–110d) za izražavanje budućnosti u daleko najvećemu broju rabi svršeni prezent ($\approx 90\%$, 804 oblika), zatim sveza *včeti* + infinitiv ($\approx 7\%$, 67 oblika), za čim slijedi *imêti* + infinitiv ($\approx 2\%$, 19 oblika). Iznimno su rijetko zabilježene sveze *biti* + infinitiv ($\approx 0,6\%$, 4 oblika), *hotêti* + infinitiv ($\approx 0,2$, 1 oblik) te *biti* + *l*-particip ($\approx 0,2\%$, 1 oblik).

U drugome analiziranome dijelu (379a–468b) situacija je ponešto drugačija. U funkciji je futura najčešće uporabljen svršeni prezent ($\approx 90\%$, 696 oblika), ali se od futur-skih perifraza, za razliku od prvoga dijela, najviše rabi *imêti* + infinitiv ($\approx 5\%$, 40 oblika), zatim *biti* + infinitiv ($\approx 2\%$, 12 oblika), *včeti* + infinitiv ($\approx 0,7\%$, 6 oblika). Sveza *hotêti* + infinitiv i u ovome je dijelu rijetko zabilježena ($\approx 0,3\%$, 2 oblika). Oblici futura drugoga (*biti* + *l*-particip) zabilježeni su u nešto više primjera nego na početnim listovima (2%, 17 oblika).

U nastavku rada prikazan je pregled glagolskih oblika kojima se izriče buduća radnja u BrVO. Uz odabrane se primjere radi usporedne analize donose latinske i grčke paralele (uglavnom za biblijske tekstove).

3.1. Present

Za izražavanje se buduće radnje u tekstu *Brevijara Vida Omišljanina* u daleko najvećemu postotku rabi prezent ($\approx 90\%$ od ukupnoga broja izdvojenih oblika kojima se upućuje na budućnost), pri čemu prevladavaju oblici tvoreni

od svršenih glagola. Uporaba svršenoga prezenta u futurskoj funkciji nije neobična već samim tim što oblici svršenoga prezenta po svojoj prirodi ne mogu izraziti pravu sadašnjost već imaju specifične funkcije, kojima pripada i izražavanje budućnosti (POLANČEC 2024: 52). U analizi provedenoj za potrebe ovoga rada osnovni je kriterij za određivanje futurskoga značenja svršenoga prezenta bila interpretacija konteksta u kojemu se ti oblici pojavljuju u hrvatskome crkvenoslavenskome. Nakon toga slijedila je provjera i potvrda tako utvrđena značenja usporedbom s latinskim i grčkim paralelnim tekstovima: u njima na mjestu hrvatskoga crkvenoslavenskog svršenog prezenta u pravilu stoji futur.

Treba istaknuti da se osim futura na mjestu svršenoga prezenta u latinskome i grčkome može pronaći i konjunktiv. On se nalazi kako u zavisnim rečenicama (prema pravilu o slaganju vremena u latinskome) tako i u samostalnoj uporabi, kada se njime mogu izraziti dodatna značenja poput želje, mogućnosti, volje i slično. Tako se, primjerice, u tekstu BrVO svršenim prezentom često izražava deliberativno značenje (*kogo pošlú*, BrVO 30a – *quem mittam/τίνα ἀποστείλω*, Iz 6,8). Za druga je značenja svršenoga prezenta u hrvatskome crkvenoslavenskome potrebno napraviti detaljnije istraživanje uporabe toga oblika.

Za potrebe ovoga rada izdvojiti ćemo nekoliko primjera u kojima se u BrVO budućnost izražava svršenim prezentom:

- 1) antifona
 - hcs. *d(u)hъ s(ve)ti naidet' na te i sila višnago osênitъ te i eže ot tebe porodit se s(ve)to narečet' se s(i)nъ b(o)ži* (BrVO 10d)
 - lat. *spiritus sanctus superveniet in te et virtus altissimi obumbrabit tibi quod enim ex te nascetur sanctum vocabitur filius dei*

- 2) Iz 2, 17–18
 - hcs. *smêrit se vsъka visota zbla · i padet se tьčeslavna dika č(lovêč)-ska · vžneset že se g(ospod)ъ edin' v d(ъ)nъ onъ · kumiri že vsi s'truset se* (BrVO 18b)
 - lat. *et incurvabitur sublimitas hominum, et humiliabitur altitudo virorum, et elevabitur Dominus solus in die illa, et idola penitus conterentur*
 - grč. *καὶ ταπεινωθήσεται πᾶς ἄνθρωπος καὶ πεσεῖται ὕψος ἀνθρώπων καὶ ὑψωθήσεται κύριος μόνος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ καὶ τὰ χειροποίητα πάντα κατακρύψουσιν*

3) Mih 1, 6–7

hcs. *razvr'gu v propasti kamiki ee · i korenje ee otkriū · i vse izvaēnie ee skrušetb · i vse nab'di mazdi ee zapaletb ognemь · i vse kumire ee položu va ičeznovenie (BrVO 449b)*

lat. *detraham in vallem lapides eius, et fundamenta eius revelabo. Et omnia sculptilia eius concidentur, et omnes mercedes eius comburentur igne, et omnia idola eius ponam in perditionem*

grč. *κατασπάσω εἰς χάος τοὺς λίθους αὐτῆς καὶ τὰ θεμέλια αὐτῆς ἀποκαλύψω καὶ πάντα τὰ γλυπτὰ αὐτῆς κατακόψουσιν καὶ πάντα τὰ μισθώματα αὐτῆς ἐμπρήσουσιν ἐν πυρὶ καὶ πάντα τὰ εἶδωλα αὐτῆς θήσομαι εἰς ἀφανισμόν*

Veoma rijetko, moguće je pronaći i primjere u kojima se u hrvatskome crkvenoslavenskome rabi prezentski oblik, a u latinskome perifrastična ko-njugacija aktivna. Ta se konstrukcija, kojom se u latinskome izražavala radnja koju netko hoće, kani ili namjerava učiniti (GORTAN; GORSKI; PAUŠ 2005: 242–243), u tekstu BrVO češće pojavljuje kao predložak za svezu *hotēti* + infinitiv. Ovom prilikom bit će izdvojen primjer zabilježen u BrVO u kojemu na mjestu te konstrukcije stoji prezent:

4) antifona

hcs. *kako mēniši budet' sie pozdravlenie ēko smutila se est' d(u)ša moē · ēko rozđū c(ēsa)ra iže zatvora d(ē)vьstva moego ne vrēdit' (BrVO 11c)*

lat. *Putas qualis est ista salutatio, quia conturbata est anima mea, et quia paritura sum Regem, qui claustrum virginitatis meae non violabit?*

U nekoliko se primjera zabilježenih u BrVO na mjestu latinskoga ili grčkoga futura u hrvatskome crkvenoslavenskome nalaze oblici nesvršenoga prezenta. Nesvršeni je prezent u starocrkvenoslavenskome izražavao radnju koja je istovremena bilo s trenutkom govorenja bilo s trenutkom u prošlosti ili budućnosti. Shodno tome, iako se rijetko rabio u toj funkciji, nesvršeni je prezent mogao imati futursko značenje uvjetovano kontekstom (LUNT 2001: 153, 154; GRAMATIKA 1993: 302).

Stoga će biti izdvojeno nekoliko primjera zabilježenih u BrVO u kojima nesvršeni prezent (*raduū* /5/, *poū* /6/), budući da je uporabljen zajedno s oblicima svršenoga prezenta (*vъzveselit se* /5/, *vspoū* /6/), upućuje na budućnost.

Valja istaknuti da se na istome mjestu u latinskome i grčkome također nalaze futurski oblici što dodatno podupire spomenutu tvrdnju.

- 5) Iz 61, 10
- hcs. *radue se raduû o g(ospod)ê i v̄zveselit se d(u)ša moê o b(o)zê moem'* (BrVO 68d)
- lat. *gaudens gaudebo in Domino, et exsultabit anima mea in Deo meo*
- grč. *καὶ εὐφροσύνη εὐφρανθήσονται ἐπὶ κύριον ἀγαλλιάσθω ἡ ψυχὴ μου ἐπὶ τῷ κυρίῳ*⁵
- 6) antifona
- hcs. *poû i vspoû v slavê moei* (BrVO 96a)
- lat. *cantabo et psallam in gloria mea*

Valja također napomenuti da je u građi zabilježeno nekoliko primjera u kojima je svršeni prezent uporabljen na mjestu latinskoga futura, ali ne u funkciji označavanja buduće radnje, već u funkciji imperativa. U imperativnoj je uporabi svršeni prezent zabilježen i u starocrkvenoslavenskim tekstovima u kojima se tim oblikom uglavnom prenosi grčki futur s imperativnim značenjem (VEČERKA 1993: 176), osobito čest u *Septuaginti* (ANSSI 2019: 233). Međutim, Galić (GALIĆ 2023.a: 329–347) primjećuje da se svršeni prezent u imperativnoj funkciji u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima ne pojavljuje isključivo pod grčkim utjecajem, već da je takva uporaba zabilježena i u tekstovima za koje je utvrđeno da su prevedeni s latinskoga. U BrVO pronađeno je nekoliko primjera uporabe svršenoga prezenta u imperativnoj funkciji u tekstu *Judite*, za koji je utvrđeno da je preveden s latinskoga (HAMM 1958: 123). Ilustracije radi navode se dva takva primjera:

- 7) Jdt 2, 6
- hcs. *ne prostitb oko tvoe niedinomb c(êsa)rstvu vsbki že · gradb utvr̄ždeni povineši mnê* (BrVO 385d)
- lat. *non parcet oculus tuus ulliregno, omnemque urbem munitam subiugabis mihi*

⁵ Hrvatski crkvenoslavenski u tome primjeru više odgovara latinskomu tekstu.

8) Jdt 8, 32

hcs. *stanete vi u vratъ sih' nočiû · i azъ idu s rabineû moeû* (BrVO 393a)lat. *Stabitis vos ad portas nocte ista, et ego exeam cum abra mea*3.2. *Včeti* + infinitiv

Od futurskih se opisnih oblika u prvome analiziranome dijelu (BrVO 2a–110d) najčešće rabi oblik tvoren od pomoćnoga glagola *včeti*⁶ i infinitiva. Ipak, njegova je uporaba znatno rjeđa od prezentskih oblika, na što upućuju i statistički podatci (*včeti* + infinitiv \approx 7%, prezent \approx 90%). Nešto se češće sveza *včeti* + infinitiv pojavljuje u antifonama i responzorijima nego u biblijskome tekstu. U dijelu brevijara od lista 379a, koji je pisan drugom rukom i u kojemu antifona i responzorija gotovo da i nema, sveza *včeti* + infinitiv pojavljuje se iznimno rijetko – zabilježeno je ukupno šest primjera. Od tih su šest zabilježenih primjera tri iz antifona i responzorija.

U latinskome i grčkome odgovarajućemu tekstu na istome mjestu obično stoji futur I.

9) berš

hcs. *na prêstolê d(a)v(i)d(o)vê · i na c(êsa)rstvê ego · sêdêti v'čnet' vъ v(ê)ki* (BrVO 11d)lat. *super solium David, et super regnum eius sedebit in aeternum*

10) Ez 4, 16

hcs. *vodê v tuzê i v skrbi piti v'čnutъ* (BrVO 436a)lat. *aquam in mensura et in angustia bibent*grč. ὕδωρ ἐν μέτρῳ καὶ ἐν ἀφανισμῷ πίονται

⁶ Glagol *včeti* leksikografski je obrađen u *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Obrada razlikuje doslovno značenje glagola *včeti* te njegovu sintaktičku funkciju u tvorbi futura (RCJHR 2015: 84–85).

- 11) Iz 3, 4
- hcs. *postavit' ūnoniti knezi im' · i rugateli obladati vьčnut' imi* (BrVO 18c)
- lat. *Et dabo pueros principes eorum: et effeminati dominabuntur eis.*
- grč. ἐπιστήσω νεανίσκους ἄρχοντας αὐτῶν καὶ ἐμπαῖκται κυριεύσουσιν αὐτῶν

U tekstu BrVO mogu se izdvojiti i primjeri ponešto neobične uporabe sveze *včeti* + infinitiv, u namjernim rečenicama:

- 12) Jr 32, 39
- hcs. *dam' imь sr(ьd)ce edino · i putь edinь · da boeti se vьčnut' mene vь vse dni ih'* (BrVO 23c)⁷
- lat. *dabo eis cor unum, et viam unam, ut timeant me universis diebus*
- grč. δώσω αὐτοῖς ὁδὸν ἑτέραν καὶ καρδίαν ἑτέραν φοβηθῆναι με πάσας τὰς ἡμέρας

U latinskome odgovarajućemu tekstu na mjestu *včeti* + infinitiv ne bilježi se futur I., već konjunktiv (prema pravilu o slaganju vremena u latinskome). S druge strane, u grčkome se odgovarajućemu tekstu može zabilježiti infinitiv, kojim se (kada stoji u rečenici s glagolom sa značenjem *davati*/δῶσω), kao što je slučaj u navedenome primjeru, također iskazuje svrha ili namjera (MUSIĆ; MAJNARIĆ 2004: 234).

Uzme li se u obzir da je radnja namjernih rečenica po svojoj naravi nezvjesna i nestvarna te se njeno izvršenje očekuje u budućnosti, izražavanje namjere futurskim oblicima bilo bi razumljivo. Ipak, u hrvatskim su crkvenoslavenskim tekstovima – prema onome što je zasad poznato – iznimno rijetko zabilježene takve potvrde.⁸ Osim navedenoga primjera, zasad se u literaturi

⁷ Na listu 36d u istome je retku (Jr 32, 39) očekivani prezent: *dam' im' sr'(d)ce edino i putь edin' · da boet se mene vь vse dni ih'* (BrVO 36d).

⁸ U namjernim rečenicama u hrvatskome crkvenoslavenskome obično stoji prezent (za latinski konjunktiv prezenta) ili kondicional I. (vrlo često se njime prevodi latinski konjunktiv imperfekta) (usp. MIHALJEVIĆ 2020: 291).

spominje samo još jedan takav slučaj zabilježen u *Žgombičevu zborniku* (vidi podtekstnu bilješku 12), u kojemu je namjera izražena futurskim oblikom, odnosno perifrazom *буду* + infinitiv.

3.3. *Imēti* + infinitiv

U futurskome se značenju u BrVO očekivano pojavljuje i sveza *imēti* s infinitivom, u kojoj glagol *imēti* gubi svoje temeljno leksičko značenje posjedovanja i dobiva značenje potrebe ili nužnosti vršenja radnje izražene infinitivom (VELA 2018: 53). Valja napomenuti da se prema statističkim podacima brojnost uporabe sveze *imēti* + infinitiv u tekstovima s početka BrVO razlikuje od brojnosti uporabe toga oblika u naknadno dodanome dijelu. Naime, u prvome dijelu *imēti* + infinitiv po brojnosti uporabe slijedi odmah iza sveze *včeti* + infinitiv, koja je u tome dijelu od futurskih opisnih izraza najčešće uporabljen oblik za izražavanje budućnosti (*včeti* + infinitiv \approx 7%, *imēti* + infinitiv \approx 2%).

S druge strane, u drugome, naknadno dodanome dijelu, od futurskih je opisnih izraza sveza *imēti* + infinitiv najčešća u uporabi za izricanje buduće radnje (*imēti* + infinitiv \approx 5%, *včeti* + infinitiv \approx 0,7%). Takvo stanje odgovara onome u starocrkvenoslavenskome u kojemu se upravo sveza *imēti* + infinitiv (većinom zanjekani oblik) najčešće uporabljuje za izražavanje buduće radnje (GRAMATIKA 1993: 303). Upravo bi ta situacija mogla značiti da se u tome dijelu spomenika više čuva starije stanje, odnosno, moguće je da ti tekstovi uglavnom predstavljaju prijevode s grčkoga jezika.

Sveza *imēti* + infinitiv u BrVO redovito se pojavljuje u biblijskim čitanjima. Izdvojit ćemo nekoliko primjera uporabe oblika *imēti* + infinitiv u futurskome značenju u BrVO:

13) Iz 9, 19–20

hcs. *č(lovê)kь brata svoego ne pomiluet' · нь uklonit se na desno · êko snêst' i vzlačet' ot šuihь · i ne imat' nasititi se* (BrVO 23b)

lat. *Vir fratri suo non parcat. Et declinabit ad dexteram et essuriet, et comedet ad sinistram, et non saturabitur.*

grč. *ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ οὐκ ἐλεήσει ἀλλὰ ἐκκλίνει εἰς τὰ δεξιὰ ὅτι πεινάσει καὶ φάγεται ἐκ τῶν ἀριστερῶν καὶ οὐ μὴ ἐμπλησθῆ ἄνθρωπος*

14) Hoš 2, 6–7

hcs. *zaziždú puti ee · i staza ee ne imatb obrèsti se · i poženetb hoti svoe i ne imatb postignuti ihb · i vziçetb ihb · i ne imatb obrèsti ihb (BrVO 445d)*

lat. *sep̄iam eam maceria, et semitas suas non inveniet. Et sequetur amatores suos, et non apprehendet eos; et quaeret eos, et non inveniet*

grç. *ἀνοικοδομήσω τὰς ὁδοὺς αὐτῆς καὶ τὴν τρίβον αὐτῆς οὐ μὴ εὕρη καὶ καταδιώξεται τοὺς ἐραστὰς αὐτῆς καὶ οὐ μὴ καταλάβῃ αὐτοὺς καὶ ζητήσει αὐτοὺς καὶ οὐ μὴ εὕρη αὐτοῦς*

U latinskome odgovarajućemu tekstu u takvim rečenicama stoji futur prvi, dok se u grčkome jeziku na istome mjestu futur rijetko pojavljuje. U gotovo svim zabilježenim grčkim primjerima pojavljuje se dvostruko zanijekani konjunktiv aorista (οὐ μὴ + konjunktiv): οὐ μὴ διδάξωσιν, οὐ μὴ ἐμπλησθῆ, οὐ μὴ ἐμμεῖνη. Konjunktivom aorista s dvjema negacijama u grčkome se izražava izrazito poricanje, odnosno snažno uvjerenje da se radnja neće dogoditi (VAN EMDE BOAS et al. 2019: 440). Stoga ne iznenađuje da je u hrvatskome crkvenoslavenskome uporabljen futurski oblik koji se tvori od pomoćnoga glagola *imēti* jer se upravo oblicima s tim pomoćnim glagolom izražavala neizbježnost (obvezatnost) izvršenja buduće radnje ili sigurnost da se radnja neće izvršiti.

U starocrkvenoslavenskim tekstovima također se zanijekanom svezom *imēti* + infinitiv osobito često prevodi grčki dvostruko zanijekani konjunktiv aorista (VEČERKA 1993: 179). S obzirom na takvu situaciju, postavlja se pitanje može li se potpuna prevlast zanijekanih oblika futurskoga opisnoga izraza s pomoćnim glagolom *imēti* u BrVO (i općenito u hrvatskome crkvenoslavenskome) povezati s tradicijom prevođenja tih tekstova s grčkoga jezika. Takvo se objašnjenje čini vjerojatnim za BrVO, s obzirom na to da gotovo sve zabilježene sveze *imēti* + infinitiv stoje na mjestu grčkoga dvostruko zanijekanoga konjunktiva aorista te da sveza *imēti* + infinitiv u zanijekanome obliku nije zabilježena u tekstovima za koje je utvrđeno da su prevedeni s latinskoga jezika. Riječ je o starozavjetnim knjigama *Tobija*, *Judita*, *Estera* i *Makabejskim knjigama* (BADURINA-STIPČEVIĆ 1994; BADURINA STIPČEVIĆ 2020) koje se u BrVO također nalaze u drugome dijelu (379a–468b). U njima je oblik *imēti* + infinitiv zabilježen samo dva puta i to u potvrdnome obliku:

- 15) Est 5, 12
 hcs. *ûtrê s c(êsa)remъ obedvati imamъ* (BrVO 406)
 lat. *cras cum rege pransurus sum*
- 16) 1Mak 1, 6
 hcs. *otpadъ na loži svoemъ rozna êko umrêti imatъ* (BrVO 408a)
 lat. *post haec decidit in lectum, et cognovit quia moreretur*⁹

Potvrđni su oblici sveze *imêti* + infinitiv općenito rijetko zabilježeni u BrVO – u prvome je analiziranome dijelu (2a–110d) zabilježeno 5 potvrđnih oblika, a u drugome (379a–468a) zabilježeno je 6 oblika (uključujući iznad navedene primjere iz *Estere* i *Prve knjige o Makabejcima*). Izdvojit ćemo još nekoliko primjera s potvrđnim oblikom sveze *imêti* + infinitiv:

- 17) rubrika
 hcs. *prišastie g(ospod)ne ima biti i naiti se · predъ dnetъ sv(e)t(a)-go an'drêê* (BrVO 2a)
- 18) Hoš 2, 21–22
 hcs. *poslušati imatъ neba i nebo poslušaetъ z(e)mle · i z(e)mle poslušati imatъ ptice i vina i olêê · i ta poslušati imutъ iz(drai)la* (BrVO 446b)
 lat. *exaudiam caelos, et illi exaudient terram. Et terra exaudiet triticum, et vinum, et oleum, et haec exaudient Jezrahel.*
 grč. *ἐπακούσομαι τῷ οὐρανῷ καὶ ὁ οὐρανὸς ἐπακούσεται τῇ γῆ καὶ ἡ γῆ ἐπακούσεται τὸν σῖτον καὶ τὸν οἶνον καὶ τὸ ἔλαιον καὶ αὐτὰ ἐπακούσεται τῷ Ἰεζραελ*

Statistička analiza futurskih oblika u čijoj tvorbi sudjeluje infinitiv prikazana u ranije spomenutoj disertaciji (VELA 2018) pokazuje da se oblici futura

⁹ Budući da je za navedene tekstove utvrđeno da su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga (BADURINA-STIPČEVIĆ 1994; BADURINA STIPČEVIĆ 2020), za primjere 15) i 16) ne donose se grčke paralele.

s *imēti* i infinitivom, nakon opadanja uporabe te sveze u tekstovima južne skupine, ponovno često pojavljuju u zborničkim tekstovima. Većina se takvih formi javlja u potvrdnome obliku (zanimjani su karakteristični za hrvatske crkvenoslavenske tekstove) što autor smatra mogućim romanskim utjecajem (VELA 2018: 76). I u tekstu BrVO, kao što je već navedeno, veoma su rijetki potvrdni oblici koji su, ako potvrde postoje, uglavnom zabilježeni u tekstovima prevedenima s latinskoga i u rubrikama.

Također, treba napomenuti i to da se sveza *imēti* + infinitiv može rabiti i u imperativnoj funkciji. Istražujući negaciju u hrvatskome crkvenoslavenskom, Kovačević obrađuje i zamjenske oblike niječnoga imperativa (KOVAČEVIĆ 2016: 272–274), među koje ubraja i uporabu sveze *imēti* s infinitivom, navodeći primjer iz BrVO:

19) rubrika

hcs. *ne imutъ pustiti oficiē za umr'vše* (BrVO 6b)

3.4. *Hotēti* + infinitiv

Za izražavanje se buduće radnje u obama istraženima dijelovima teksta *Brevijara Vida Omišljanina* najrjeđe rabi sveza *hotēti* + infinitiv. Pri tome većina primjera nema čisto futursko značenje jer glagol *hotēti* u većini primjera zadržava leksičko značenje izražavanja želje ili namjere da se radnja izvrši. Potvrđuje to i latinski odgovarajući tekst u kojemu na mjestu *hotēti* + infinitiv stoji uglavnom perifrastična konjugacija aktivna (njome se u latinskome izriče namjera, htijenje, volja da se radnja izvrši). Takvu uporabu i značenje sveze *hotēti* + infinitiv bilježi i Reinhart (REINHART 1993: 233) u hrvatskoglago-ljičnim misalima.

Navest ćemo nekoliko primjera sa svezom *hotēti* + infinitiv zabilježenih u BrVO:

20) oracija

hcs. *ottudu paki hočet'přiti sь sl(a)voû suditi živim' i mr'vimъ* (BrVO 15a)

lat. *inde venturus est iudicare vivos et mortuos*

21) Tob 2, 18

hcs. *žiznъ onu čaemъ · ūže b(og)ъ dati hočetъ* (BrVO 382b)lat. *vitam illam expectamus, quam Deus daturus est*

Općenito se perifrastična konjugacija aktivna na hrvatski crkvenoslavenski najčešće prevodi svezom *hotěti* + infinitiv, ali pomoćni glagol *hotěti* u velikome broju primjera nije u finitnome obliku, nego ima oblik participia:

22) antifona

hcs. *ot siona pridet' · iže c(ěsa)rstvovati hote est* (BrVO 31d)lat. *De Sion veniet, qui regnaturus est*

Jedini je zabilježeni primjer uporabe sveze *hotěti* + infinitiv za koji se može tvrditi da izražava čisto futursko značenje pronađen u rubrici. Jedan od razloga zašto se može reći da je u ovome slučaju riječ o čistome futurskome značenju jest taj što je glagol *hotěti* uporabljen s neživim subjektom koji nema sposobnost volje (VELA 2018: 62):

23) rubrika

hcs. *k(a)p(i)t(ulb) · ot onogo bl(a)gd'ne ki hoće zaūtra biti* (BrVO 4c)

Zanimljivo je istaknuti i činjenicu da primjeri sa svezom *hotěti* + infinitiv nisu zabilježeni u tekstovima za koje je moguće utvrditi grčki predložak, što se jasno može vidjeti iz priloženih primjera.

3.5. *Budu* + infinitiv

Sveza *budu* + infinitiv, koja je u hrvatski crkvenoslavenski preuzeta iz narodnoga čakavskog govora, u BrVO se u većem broju pojavljuje u tekstovima pisanim drugom rukom (379a–468b) nego u tekstovima na početnim listovima (2a–110d). Tako je na početnim listovima zabilježeno tek pet potvrda sveze *budu* + infinitiv, a na posljednjim otprilike njih 12. U BrVO oblik *budu* + infinitiv zabilježen je u različitim funkcijama i značenjima – u funkciji futura prvoga, u pogodbenim rečenicama u kojima se njime izražava radnja koja

se događa prije druge buduće radnje, u namjernim rečenicama te u funkciji imperativa. Izdvojiti ćemo po jednu potvrdu za svaku od navedenih funkcija.

Futurski opisni izraz *буду* + infinitiv često se pojavljuje u službi futura prvoga. U latinskome i grčkome odgovarajućemu tekstu na istome mjestu obično stoji futur prvi:

- 24) antifona
 hcs. *i nad nim' vzdr'žati budut' narodi ustni svoe moleče*¹⁰ (BrVO 21d)
 lat. *Super ipsum continebunt reges os suum, ipsum gentes deprecabuntur.*
- 25) Ez 3, 22
 hcs. *vistinu izidi na pole · i ondê g(lago)lati budu s toboú* (BrVO 435a)
 lat. *Surgens egredere in campum, et ibi loquar tecum.*
 grč. *ἀνάστηθι καὶ ἐξέλθε εἰς τὸ πεδῖον καὶ ἐκεῖ λαληθήσεται πρὸς σέ*

Futurski oblik *буду* + infinitiv može stajati i u pogodbenim rečenicama i u njima izražava radnju koja se događa prije druge buduće radnje. Češće je ta pojava zabilježena u rubrikama, ali se može pronaći i izvan teksta rubrika.¹¹

- 26) rubrika
 hcs. *ako bude imêti svoe čt(e)nie · i ako bl(a)gd(ь)нъ ·3· lek'cii ne bi imêl' vlača čt(e)niê · tьda ot nego nied'na lekciê ne g(lago)-let se* (BrVO 5c)
- 27) rubrika
 hcs. *ako bude imêti svoe čt(e)nie v ta d(ь)нъ* (BrVO 5c)

¹⁰ U BrBar u istoj rečenici stoji: *vzdržati vačnutъ* (BrBar 82c).

¹¹ Takva je uporaba zasad zabilježena u *Prvome* i *Drugome beramskom brevijaru* (usp. GALIĆ 2023.b: 288).

28) 1Mak 5, 41

hcs. *aće li boěti se budetǔ prěiti · i položiti stani pri rěcě · pridemǔ k nimǔ i vzmožem' protivu emu (BrVO 420c)*lat. *Si vero timuerit transire, et posuerit castra extra flumen, transfretamus ad eos, et poterimus adversus illum.*grč. *ἐὰν δὲ δεῖλανθῆ καὶ παρεμβάλῃ πέραν τοῦ ποταμοῦ διαπεράσομεν πρὸς αὐτὸν καὶ δυνησόμεθα πρὸς αὐτόν*

Oblik *budu* + infinitiv u jednome je primjeru zabilježen u namjernoj rečenici, kao i oblik *včeti* + infinitiv (v. primjer 15). Takva je uporaba zabilježena u rečenici iz homilije sv. Ambrozija:

29) hom. sv. Ambrozija

hcs. *da egda d(ǔ)nb g(ospod)na rožd'stva pridet' · sp(a)s(i)telno da budete čbstiti (BrVO 20c)*lat. *ut cum dies dominicae nativitatis advenerit salubriter ipsam celebrare possitis*

Prema karticama s građom za obradu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* na kojima su ispisane leksičke razlike u odnosu na osnovni tekst (u ovome slučaju tekst BrVO), ista se konstrukcija može pronaći u *Baromićevu brevijaru* s glagolom *čtovati* umjesto *častiti*: *sp(a)s(i)t(e)lno da bud(e)te čtov(a)ti* (BrBar 81c). Isti je redak zabilježen i u *Drugome beramskom brevijaru*, u kojemu stoji oblik *biti* + *l*-particip: *sp(a)sitelno da budete častili* (BrBer₂ 11c). U svim je navedenim primjerima zabilježena sintaktička pojava koju treba pripisati utjecaju govornoga jezika, a to je udvajanje veznika *da* (u latinskome stoji samo jedan veznik *ut*) između kojih se mogu naći različiti konstituenti (MIHALJEVIĆ; ŠIMIĆ; VELA 2021: 342–343).

Udvajanje *da* u hrvatskoglagoljičnim tekstovima ograničeno je na modalne (irealne) kontekste, u kojima se u zavisnim rečenicama izriču potencijalno ostvarivi događaji. U rečenicama u kojima je zabilježeno udvajanje veznika *da* glagol obično stoji u prezentu, rijetko u kondicionalu, a potvrđen je i jedan primjer u kojemu se pojavljuje i imperativ. U odgovarajućim latinskim rečenicama gotovo je uvijek konjunktiv prezenta, veoma rijetko i konjunktiv imperfekta (MIHALJEVIĆ 2019: 607–608). Ne iznenađuje stoga činjenica da je udvajanje veznika *da* potvrđeno i u namjernim rečenicama – one same po

sebi izražavaju nestvarnu radnju, tj. radnju čije se ostvarenje očekuje tek u budućnosti (MIHALJEVIĆ; ŠIMIĆ; VELA 2021: 348). Možda je takva priroda namjernih rečenica objašnjenje i za situaciju u kojoj u navedenom primjeru umjesto očekivanoga prezenta (eventualno kondicionala) nakon udvojenoga veznika *da* stoji oblik *budu* + infinitiv, obično rabljen za izražavanje buduće radnje.¹² Treba još napomenuti da se u odgovarajućemu latinskom tekstu nalazi konjunktiv prezenta glagola *possum, posse, potui* ('moći') – *possitis*, što nije slučaj i s hrvatskom crkvenoslavenskom inačicom. Naime, u njoj se u futuru drugome pojavljuje glagol *častiti*, koji u latinskome dolazi tek u infinitivu (*celebrare*) kao dopuna već spomenutome glagolu *possitis*.

Primjeri u kojima u namjernih rečenicama stoje futurski oblici rijetki su, ali već je sada izvjesno da postoje u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. To se može vidjeti i iz upravo opisanih primjera u *Brevijaru Vida Omišljanina*.

Zabilježen je i primjer u kojemu *budu* + infinitiv ima značenje imperativa:

30) 1Mak 3, 22

hcs. *vi že ne boēti se budete ih̄* (BrVO 415a)

lat. *vos autem ne timueritis eos*

grč. ὑμεῖς δὲ μὴ φοβεῖσθε ἅπ' αὐτῶν

Obično se od futurskih oblika u hrvatskome crkvenoslavenskome u imperativnoj funkciji, kao ekvivalent grčkome futuru s imperativnim značenjem, pojavljuju oblici svršenoga prezenta (GALIĆ 2023.a: 329–347). Rijetko su u toj funkciji uporabljeni složeni futurski oblici (jedan primjer s *včeti* + infinitiv oblikom vidi u: GALIĆ 2023.a: 332). Autor također navodi i ovdje izdvojeni primjer iz BrVO i zaključuje da se u tome slučaju vjerojatno radi o pogreški u prevođenju. Naime, latinski konjunktiv perfekta (*timueritis*), koji je formalno identičan futuru drugom, vjerojatno je pogrešno preveden futurskim oblikom (GALIĆ 2023.a: 334). Takvo nam se objašnjenje čini ispravnim, osobito zato što je riječ o primjeru iz *Prve knjige o Makabejcima*, za koju se zna da je

¹² Pri prevođenju namjernih rečenica s latinskoga na hrvatski crkvenoslavenski konjunktiv se većinom prevodi svršenim prezentom (iako se može katkad pronaći i nesvršeni prezent) ili kondicionalom I., koji je uobičajenije prijevodno sredstvo za konjunktiv imperfekta (MIHALJEVIĆ 2020: 289–290). U *Žgombičevu* je zborniku također jedan primjer u kojemu je konjunktiv prezenta preveden svezom svršenoga prezenta glagola *biti* i infinitiva: *da b(u)-de imeti plod̄* (preuzeto iz MIHALJEVIĆ 2020: 279).

prevedena s latinskoga predložka (u grčkome je odgovarajućemu tekstu na istome mjestu imperativ μή φοβείσθε).

3.6. *Budu + l-particip*

Glagolski oblik koji se tvori od trenutnoga prezenta glagola *biti* i drugoga aktivnog participa perfekta (*l-participa*), takozvani futur drugi ili futur egzaktni, rijetko se rabi u starocrkvenoslavenskim pa tako i u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima (HCJ 2014: 256–257). Futurom drugim (egzaktnim) izražavala se radnja koja se događa prije druge buduće radnje te se obično rabio u pogodbenim rečenicama (HCJ 2014: 210).

Oblik *budu + l-particip* nije česta pojava ni u *Brevijaru Vida Omišljanina*. Na početnim je listovima zabilježen samo jedan primjer uporabe toga oblika, dok ih je u drugome istraženom dijelu nešto više – zabilježeno je ukupno 17 potvrda. Oblik obično stoji u vremenskim, pogodbenim i odnosnim rečenicama, i njime se izražava radnja koja se događa prije druge buduće radnje. U latinskome na istome mjestu stoji futur drugi, a u grčkome obično stoji εἰς s konjunktivom za eventualni futurski period.

U nastavku se navodi nekoliko primjera:

- 31) antifona
 hcs. *egda že vzbšlo budet' slbnce ot n(e)b(e)se · uzrite c(êsa)rъ c(êsa)-rem' ishode ot matere* (BrVO 38b)
 lat. *cum ortus fuerit sol de caelo, videbitis regem regum procedentem a Patre*
- 32) Est 5, 6
 hcs. *aće polovnuû čestъ c(êsa)rstviê moego prosila budešъ dast' se tebê* (BrVO 405d)
 lat. *etiam si dimidiam partem regni mei petieris, impetrabis*
- 33) Est 4, 16
 hcs. *idi i zberi sve iûdêi · eže v suzêhъ obrêlъ budeši i molite za me* (BrVO 405b-c)
 lat. *Vade, et congrega omnes Judaeos quos in Susan repereris, et orate pro me.*

3.6.1. Drugi oblici za izražavanje predbuduće radnje

U starocrkvenoslavenskome je za izražavanje predbuduće radnje bilo moguće rabiti i druga jezična sredstva, pa čak i perfekt (VEČERKA 1993: 180). U BrVO također su zabilježeni primjeri u kojima se predbuduća radnja izražava svršenim prezentom, složenim futurskim oblicima (primjerice, svezom *budu* + infinitiv) te prvim aktivnim participom preterita. Navest ćemo primjere za svaki od tih slučajeva:

svršeni prezent

34) Dn 2, 5

hcs. *aće ne rečete mi sna i skazanie ego · pogibnete vi* (BrVO 437c)

lat. *nisi indicaveritis mihi somnium, et conjecturam ejus, peribitis vos*

grč. *ἐὰν μὴ γνωρίσητέ μοι τὸ ἐνύπνιον καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτοῦ εἰς ἀπώλειαν ἔσεσθε*

35) Iz 7, 9

hcs. *aće ne imate věri · ne imate razuměti* (BrVO 19c)

lat. *Si non credideritis, non permanebitis.*¹³

grč. *ἐὰν μὴ πιστεύσητε οὐδὲ μὴ συνῆτε*

složeni futurski oblici

36) 1Mak 5, 41

hcs. *aće li boěti se budetb¹⁴ prěiti · i položiti stani pri rěcě · pridemь k nimь* (BrVO 420c)

lat. *si vero timuerit transire, et posuerit, tranfretamus ad eos*

grč. *ἐὰν δὲ δειλανθῆ καὶ παρεμβάλῃ πέραν τοῦ ποταμοῦ διαπεράσομεν πρὸς αὐτὸν*

¹³ U drugim hrvatskoglagoļjičnim brevijarima, primjerice u BrVat₅, BrN₂ i BrPm u istoj toj rečenici na mjestu latinskoga futura II. stoji sveza *biti* + *I*-particip, a na mjestu futura I. prezent: *aće ne v(e)r(o)vali budete ne prebudete*. Ti se primjeri značenjski podudaraju s latinskim tekstom: *non permanebitis – ne prebudete*, dok primjer iz BrVO odgovara značenju grčkog glagola: *ne imate razuměti – μὴ συνῆτε*.

¹⁴ Vidi primjer 28).

prvi aktivni particip preterita

37) Djela apostola Ivana (*Passio Ioannis*)

hcs. *iže egda pivb ne umreši* (BrVO 51c)

lat. *quod cum biberis, si non fueris mortuus*

Gotovo su svi primjeri futura drugoga na listovima 379a–468b zabilježeni u *Tobiji*, *Juditi*, *Esteri* te *Prvoj* i *Drugoj knjizi o Makabejcima*, odnosno u starozavjetnim tekstovima za koje je utvrđeno da su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga predloška.

4. ZAKLJUČAK

Istraživanje načina izražavanja buduće radnje u *Brevijaru Vida Omišljanina*, hrvatskoglagoličnome spomeniku s kraja 14. stoljeća, nije pokazalo značajnija odstupanja od onoga što je dosada zabilježeno u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima.

Naime, u *Brevijaru Vida Omišljanina* zabilježeni su sljedeći oblici za izražavanje budućnosti: prezent svršenoga, ali i nesvršenoga vida, sveze *včeti* + infinitiv, *iměti* + infinitiv i *hotěti* + infinitiv (naslijeđe iz starocrkvenoslavenskoga), zatim sveza trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva (inovacija preuzeta iz čakavskoga govora) te sveza *budu* + *l*-particip za izražavanje radnje koja se događa prije druge buduće radnje (također naslijeđena iz starocrkvenoslavenskoga). Osim sveze *budu* + *l*-particip, uočeno je da se za izražavanje predbuduće radnje u BrVO mogu rabiti i drugi futurski oblici, poput prezenta svršenoga vida ili složenih glagolskih oblika, a u istoj je funkciji zabilježen i prvi aktivni particip preterita.

S druge strane, statistička analiza učestalosti uporabe pojedinih futurskih oblika pokazuje zanimljive podatke u odnosu na ono što je dosad poznato. Analiza provedena na odabranome dijelu teksta *Brevijara* (198 listova) pokazuje da se u funkciji futura u BrVO u 90% izdvojenih primjera rabi svršeni prezent, što ga čini glavnim sredstvom za izražavanje buduće radnje.

Nadalje, brojnost je uporabe složenih glagolskih oblika kojima se izriče budućnost različita u prvome (2a–110d) i drugome (379a–468b) analiziranome dijelu *Brevijara*. Stanje u prvome odgovara onome u hrvatskome crkve-

noslavenskome – od futurskih se perifraza najčešće rabi *včeti* + infinitiv, zatim zanijekani oblici sveze *imêti* + infinitiv i *budu* + infinitiv dok se jako rijetko pojavljuje sveza *hotêti* + infinitiv, koja je u većini potvrđenih primjera u cjelini prijevodni ekvivalent latinskoj perifrastičnoj konjugaciji aktivnoj. Futursko se značenje te perifraze jasnije očituje tek u primjerima iz rubrika koje su bliže narodnome govoru.

U drugome obrađenom dijelu zatečeno stanje više odgovara onome u starocrkvenoslavenskome (barem što se tiče složenih glagolskih oblika naslijeđenih iz starocrkvenoslavenskoga) – u najvećemu su broju primjera u uporabi zanijekani oblici sveze *imêti* + infinitiv, zatim *včeti* + infinitiv i na kraju *hotêti* + infinitiv. Budući da se zanijekani oblik glagola *imêti* s infinitivom najčešće rabi kao prijevodni ekvivalent grčkomu dvostruko zanijekanome konjunktivu aorista, prevlast *imêti* + infinitiv opisnoga futura u drugome dijelu može upućivati na to da su ti tekstovi prevedeni s grčkoga jezika. Tomu u prilog govori i činjenica da ti oblici nisu potvrđeni u tekstovima za koje je utvrđeno da su nastali prema latinskome predlošku (*Tobija, Judita, Estera, Knjiga o Makabejcima*).

Što se tiče sveze *budu* + infinitiv, ona je više puta potvrđena na posljednjim listovima (379a–468b), koji su ispisani drugom rukom, nego na početnim (2a–110d). Zanimljivo je primijetiti da se sveza *budu* + infinitiv, inače inovacija preuzeta iz govornoga jezika, učestalije pojavljuje u tekstovima koji – s obzirom na distribuciju pojedinih futurskih oblika – pokazuju veću podudarnost sa stanjem u starocrkvenoslavenskome.

Na kraju, valja istaknuti i to da su sveze glagola *včeti* ili *budu* s infinitivom, suprotno očekivanju, zabilježene i u namjernim rečenicama. Takvi su primjeri rijetki, ali već sada je izvjesno da postoje u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima te je stoga potrebno napraviti detaljnije istraživanje radi potpunijega razumijevanja takvih jezičnih pojava.

IZVORI

BrBar – tiskani *Baromićev brevijar*, 1493., Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, sign. RI-16°-1a.

BrBer₂ – *Drugi beramski brevijar: I. dio*, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 163. Izdanje: MIHALJEVIĆ 2018.

BrN₂ – *Drugi novljanski brevijar*, 1495., župni ured u Novom Vinodolskom. Izdanje: PANTELIĆ; NAZOR 1977.

- BrPm – *Pašmanski brevijar*, druga polovica 14. i 15. st., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. III b 10.
- BrVat₅ – *Vatikanski brevijar Illirico 5*, sredina 14. st., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Borg. illir. 5.
- BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396., Beč, Austrijska nacionalna knjižnica, sign. Cod. slav. 3. Izdanje: MIKLAS; VUKOJA 2023 (faksimil); JURIĆ KAPPEL; KAPPEL; VELA 2023 (transliteracija).

LITERATURA

- ANSSI, V. 2019. The Future Indicative as Imperative in the Septuagint. G. R. Kotzé; W. Kraus; M. N. van der Meer (eds.). *XVI Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies*, Stellenbosch, 2016. Atlanta: SBL Press, 233–244.
- ARj 1887–1891. = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio III: đavo – isprekrajati*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- BADURINA-STIPČEVIĆ, V. 1994. *Tobija, Judita i Estera u hrvatskoglagojskim brevijarima. Književna smotra 92–94*: 209–212.
- BADURINA STIPČEVIĆ, V. 2020. *Hrvatskoglagojske Makabejske knjige*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
- BEEKES, R. S. P. 2011. *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. Second edition. M. de Vaan (revised and corrected by). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- COMRIE, B. 1976. *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COMRIE, B. 1985. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GALIĆ, J. 2023.a. *Sintaksa imperativnih rečenica u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
- GALIĆ, J. 2023.b. *Glagolski oblici u Prvome beramskom brevijaru*. A. Mihaljević; M. Mihaljević; A. Radošević (ur.). *Studije o Prvome beramskom brevijaru*. Zagreb: Staroslavenski institut, 271–291.
- GORTAN, V.; O. GORSKI; P. PAUŠ. 2005. *Latinska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- GRAMATIKA 1993. = *Gramatika na staroblgraskija ezik. Fonetika. Morfologija. Sintaksis*, I. Duridanov (gl. red.). Sofija: BAN.
- HAMM, J. 1958. *Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima. Radovi Staroslavenskog instituta 3*: 103–201.
- Hcj 2014 = *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. M. Mihaljević (prir.). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
- JURIĆ KAPPEL, J; G. KAPPEL; J. VELA (ur.). 2023. *Brevijar Vida Omišljanina. Hrvatskoglagojski rukopis iz 1396. godine. 1. dio, sv. 2: Transliteracija*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- KOVAČEVIĆ, A. 2016. *Negacija od čestice do teksta. Usporedna i povijesna raščlamba negacije u hrvatskoglagojskoj pismenosti*. Zagreb: Staroslavenski institut.

- LUNT, H. G. 2001. *Old Church Slavonic Grammar*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- MATASOVIĆ, R. 2010. *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MATASOVIĆ, R. 2017. Proto-Indo-European and language typology. M. Kapović (ed.). *The Indo-European Languages*, Second edition. London – New York: Routledge – Taylor and Francis Group, 153–171.
- MIHALJEVIĆ, A. 2020. *Hrvatskoglagoljični tekstovi prevedeni s latinskoga*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
- MIHALJEVIĆ, A.; A. ŠIMIĆ; J. VELA. 2023. Bibliografija. J. Jurić Kappel; G. Kappel; J. Vela (ur.). *Brevijar Vida Omišljanina. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1396. godine. 1. dio, sv. 2: Preslovljeni tekst*. Zagreb: Staroslavenski institut, 37–84.
- MIHALJEVIĆ, M. 1997. Jezična slojevitost *Brevijara Vida Omišljanina* iz 1396. godine. *Filologija* 29: 119–138.
- MIHALJEVIĆ, M. (ur.). 2018. *Drugi beramski brevijar. I. dio, sv. 1: Faksimil. Sv. 2: Transliteracija*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- MIHALJEVIĆ, M. 2019. Udvajanje dopunjača u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45 (2): 601–618.
- MIHALJEVIĆ, M.; A. ŠIMIĆ; J. VELA. 2021. Iz sintakse *Drugoga beramskog brevijara*. M. Mihaljević; A. Radošević (ur.). *Studije o Drugome beramskom brevijaru*. Zagreb: Staroslavenski institut, 325–350.
- MIKLAS, H.; V. VUKOJA (ur.). 2023. *Brevijar Vida Omišljanina. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1396. godine. 1. dio, sv. 1: Faksimil*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- MUSIĆ, A.; N. MAJNARIĆ. 2004. *Gramatika grčkoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- PANTELIĆ, M.; A. NAZOR (ur.). 1977. *II. novljanski brevijar: hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495*. Zagreb: Staroslavenski institut – Turistkomerc.
- POLANČEC, J. 2024. *Glagolski vid. Uvod u aspektologiju*. Zagreb: Ibis grafika.
- RCJHR 2015 = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. II svezak: vrědnъ – zapovědnica*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- REINHART, J. 1993. *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen: Das glagolitische Missale romanum*. Habilitationsschrift zur Erlangung der Lehrbefugnis an der Universität Wien.
- SIHLER, A. 1995. *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- THOMPSON, R. 2017. Greek. M. Kapović (ed.). *The Indo-European Languages*, Second edition. London – New York: Routledge – Taylor and Francis Group, 287–316.
- VAN EMDE BOAS, E. et al. 2019. *The Cambridge Grammar of Classical Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VEČERKA, R. 1993. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. II. Die innere Satzstruktur*. Freiburg i. Br.: Weiher Verlag.
- VELA, J. 2018. *Sintaksa infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku*. Doktorska disertacija. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Summary

Dajana ČOSIĆ

EXPRESSING FUTURE-TIME REFERENCE
IN THE *BREVIARY OF VID OF OMIŠALJ*

This paper analyzes verbal strategies for expressing future-time reference in the *Breviary of Vid of Omišalj* (abbr. BrVO), a Croatian Glagolitic manuscript from the late 14th century, characterized by archaic linguistic features and a higher presence of texts translated from Greek. Corpus analysis has shown that there are no significant deviations from the Croatian Church Slavonic norm (present-tense forms, *iměti*, *včeti*, *hotěti*, *буду* + infinitive, *буду* + *l*-participle). Furthermore, statistical analysis has indicated that the primary form for expressing future-time reference is the present tense of perfective verbs, and that, regarding the frequency of other future forms, certain differences exist between the first (2a–110d) and the second (379a–468b) analyzed section of the breviary. Specifically, the linguistic state found in the latter parts of the manuscript corresponds more closely to the older, Old Church Slavonic layer, which appears to be connected to the tradition of translating texts from Greek.

Key words: Croatian Church Slavonic, *Breviary of Vid of Omišalj*, expressing future tense, future I, future II

Dajana ČOSIĆ
Old Church Slavonic Institute
Zagreb (Croatia)
dajana.cosic@stin.hr